

12. L'ISLAM A L'ÈPOCA MEDIEVAL: LA CIUTAT I L'ARQUITECTURA

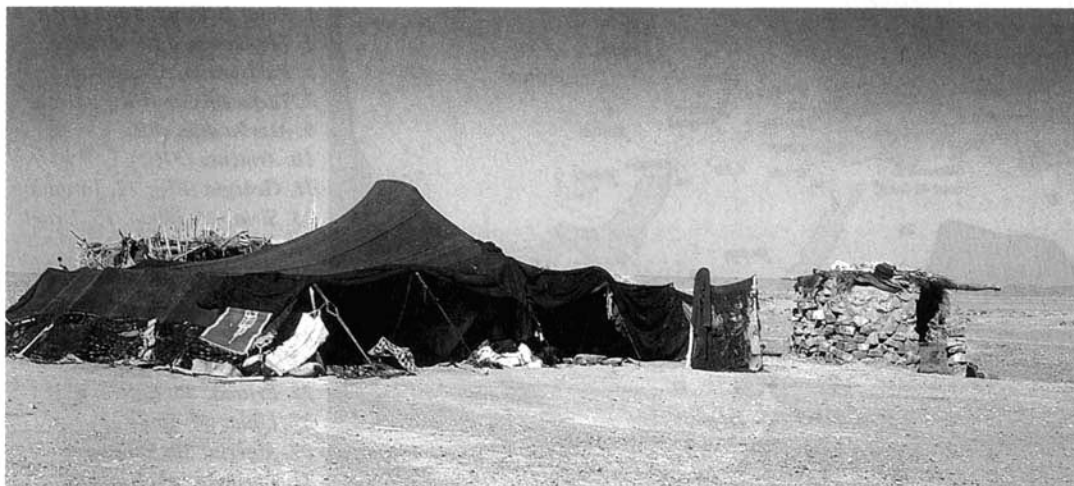
Déu ha beneït la meva comunitat en atorgar-li tota la superfície de la terra com a santuari

Mahoma, *Paraules personals*. segle VII

L'energia, que en tan poc temps havia de fer néixer una nova civilització i una nova cultura, va sorgir d'Aràbia, allà on tot s'havia iniciat i d'on provenien els cabdills que es constituïren pertot arreu en nova classe dominant i es perpetuaren en dinasties que al llarg dels segles s'anaren succeint en el poder. Ells, legitimats per la religió de Mahoma, imposaren la seva llengua —l'àrab— i transmeteren a la nova cultura les tradicions del seu país. No es pot entendre l'islam sense entendre l'Aràbia.

L'Aràbia és una gran península amb un immens desert central i tota l'activitat concentrada en la perifèria. L'islam va néixer a les ciutats de l'oest: l'antiga Yatrib, anomenada Madinat-al-Nabi (*ciutat del profeta*), avui coneguda per Medina, on residí Mahoma a partir de l'any 622 dC, i la Meca, la ciutat d'on era fill i on hi ha la Kaaba, el santuari més antic que el profeta va

renovar. Des d'aquestes ciutats els mercaders controlaven el transport d'espècies i perfums procedents de les terres del sud o, fins i tot, de la llunyana Índia. Aquests mercaders travessaven, amb llargues caravanes de camells, les àrides estepes i deserts del centre peninsular per dirigir-se cap a les terres cristianes del nord, a la costa mediterrània, on embarcaven cap a Roma i Constantinoble. El tarannà comercial i aventurer d'aquelles ciutats estava arrelat en la cultura dels beduïns, els pobles nòmades del desert, una part molt important de la població d'Aràbia que vivia del comerç i la ramaderia, i habitava en tendes de llana formant campaments. Essencialment vinculats a la tribu, guerrers i amants de la llibertat, els beduïns —la cultura dels quals és molt present en l'Alcorà— impregnarien la nova civilització d'un dinamisme extraordinari.

Els beduïns són, encara avui, pastors nòmades del desert; procedents d'Aràbia, estan presents al nord d'Àfrica i a l'Orient Mitjà. Viuen en tendes de roba, teixida amb llana de cabra tenyida cosida en tires llargues, sostinguda per pals i cordes. La tenda, sobretot la dels caps, es presenta dividida en dues parts: un terç destinat a la seva habitació, on reben els hostes, i dos terços a les dones i els nens, cuina (foc a terra) i magatzem (sacs). A dins hi ha catifes, mantes, coixins de pel de camell i poca cosa més.

El territori, la ciutat i la casa

Així, un cop estès per l'Àrabia, l'islam es difongué amb molta rapidesa valent-se de les antigues rutes comercials: les rutes de la seda que des del nord anaven cap a l'est, a la Xina o l'Índia, o cap a l'oest, a Constantinoble, o aquelles altres que, a través del nord d'Àfrica, costejaven la Mediterrània. Des de l'any 634 fins al 750 es reuniren sota la bandera única de la mitja lluna un conjunt de territoris, encarrellats per l'imaginari tròpic de Càncer, que van des de l'Índia fins l'Atlàntic; territoris islàmics encara avui, si exceptuem la península ibèrica i deixem de banda Turquia, nascuda després, amb l'avenç dels otomans a començaments del món modern (recordem que Constantinoble va esdevenir Istanbul en 1453). Tota aquesta diversitat històrica y geogràfica fou unificada per la força dels àrabs, però l'esplendorosa riquesa de les preexistències es féu constitutiva de la nova cultura qualificant-ne el desenvolupament que, per això, mostra colors i intensitats distintes en cada territori (GRABAR, 1973).

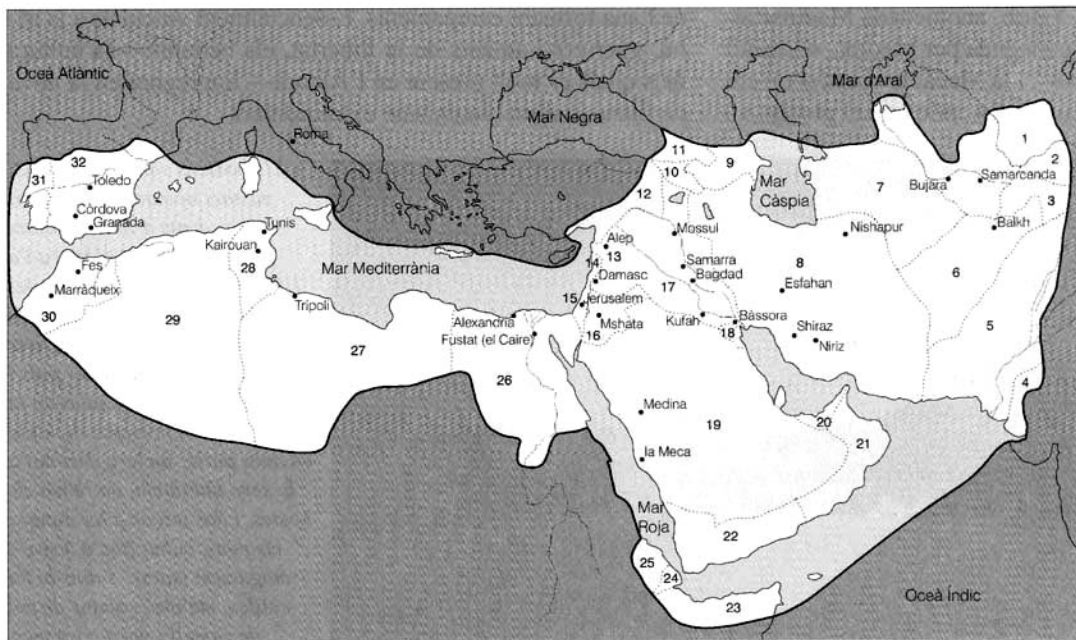
Al nord d'Àrabia, en aquell "creixent fèrtil" on s'havia iniciat el neolític, és on primer es va desenvolupar la cultura de l'islam; allà va esdevenir gran i puixant i allà residí tot el poder, almenys fins al segle IX, primer a Síria i Palestina i

després a l'Iraq. Síria i Palestina constituïen una àrea d'economia florida basada en l'agricultura i el comerç, plena de ciutats —algunes molt antigues, com Jerusalem, Alep o Damasc, que fou la primera capital de l'islam—, amb un extraordinari pòsit hel·lenístic, romà i bizantí, un cristianisme profundament arrelat i nombroses comunitats jueves. A les valls agrícoles de l'Iraq, antic territori persa, foren construïdes grans ciutats, com la nova capital Bagdad, Samarra, al-Kufa o Bàssora. Fins i tot, l'antiga terra de frontera entre Pèrsia i Roma esdevindria en mans de l'islam un fèrtil conreu.

Cap a orient, l'islam s'instal·là en el gran Iran, el territori central de l'antiga Pèrsia sassànida, amb penetracions cap a l'Índia i cap a la Xina; una colla de regions desiguals amb una gran varietat d'ètnies i religions, però que foren objecte d'una islamització molt profunda, potser a causa del reduït nombre de cristians i jueus que hi residien. Quan, a partir del segle IX, el poder dels territoris centrals va periclitjar, fou l'Iran el que exercí la major influència cultural sobre l'islam.

Anant cap a la Mediterrània romana i bizantina, tota la franja del nord d'Àfrica va ser immediatament conquerida, però tampoc no va adoptar una personalitat islàmica pròpia fins a dos segles més tard, en independitzar-se del "creixent fèrtil" i deixar de ser una terra explotada. A l'etern Egipte, ara

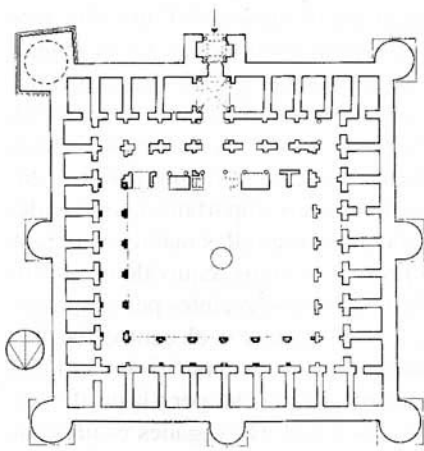
22

Territoris de l'islam medieval i ciutats més importants

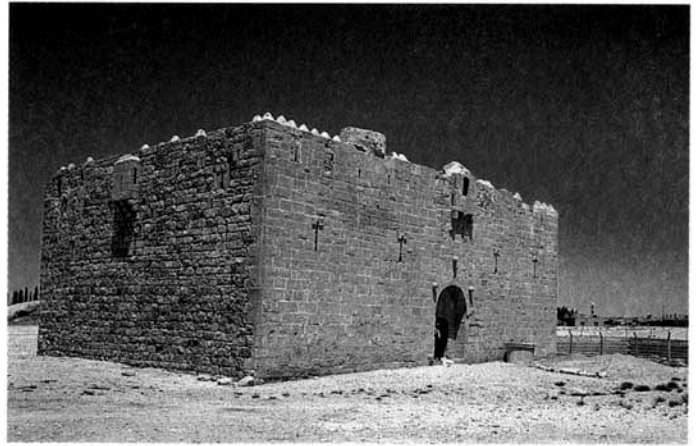
En línia de punts, els distints estats actuals de l'àrea:

1. Xina; 2. Kirguizistan (FR); 3. Tadjikistan (FR); 4. Índia;
5. Pakistan; 6. Afganistan;
7. Turkmenistan (FR); 8. Iran;
9. Azerbaidjan (FR);
10. Armènia (FR);
11. Geòrgia (FR); 12. Turquia;
13. Síria; 14. Liban; 15. Israel;
16. Jordània; 17. Iraq;
18. Kuwait; 19. Àrabia Saudita;
20. Unió dels Emirats Àrabs;
21. Oman; 22. Iemen;
23. Somàlia; 24. Djibouti;
25. Eritrea; 26. Egipte;
27. Líbia; 28. Tunísia;
29. Algèria; 30. Marroc;
31. Portugal; 32. Espanya

A l'esquerra, planta baixa del ribat de Susa (Tunisia), construït al segle VIII, en una àrea de frontera per tal de convertir nous adeptes.

A la dreta, antic caravanserrall de Katrana a Jordània, a l'interior del qual hi ha un espai central amb aigua corrent, habitacions pels viatgers i estables.

rural i cristià, l'antiga capital Alexandria —on es va perdre la gran biblioteca hel·lenística— va ser ben aviat substituïda per la nova ciutat de al-Fustat, embrió de l'actual el Caire. Líbia va entrar en decadència i va esdevenir un territori nòmada en no poder refer el seu ja molt antiquat sistema agrícola. Els països del Magrib (Tunisia, Algèria i Marroc), tanmateix un àrea rural cristianitzada, van ser fins al segle IX un territori inestable —refugi d'heterodoxos i centre de lluites de missioners-guerrers islàmics contra els berbers indígenes— que, finalment, va acabar completament islamitzat. No ocorregué el mateix a al-Andalus, l'àrea conquerida de la península ibèrica, en la qual —com veurem en el pròxim capítol— es va plantejar una no sempre plàcida convivència entre cristians i musulmans i, a poc a poc, els dominis islàmics es reduïren sota la pressió cristiana fins a desaparèixer.

En aquest immens conjunt de territoris, els punts neuràlgics eren les ciutats, veritables centres de poder polític i militar, econòmic i cultural. Aquestes ciutats i els enclaus indispensables per a traslladar-se entre els inhòspits paratges que sovint les separaven: els forts, els *ribat* (espècie de monestirs fortificats), les talaies i altres dispositius de defensa, els *caravanserralls* per al repòs i el reformiment, constituïren el medi d'acció d'aquell dinamisme beduí de què hem parlat.

Era un dinamisme guerrer que va traspasar de molt els límits històrics de la conquesta perquè, com explica Ibn Haldun —un historiador del segle XIV—, les característiques de la civilització musulmana originaven una tensió contínua entre el camp —el desert i l'oasi, l'estepa i el conreu— i la ciutat, i portaven contínuament i a través de la guerra nous nòmades a

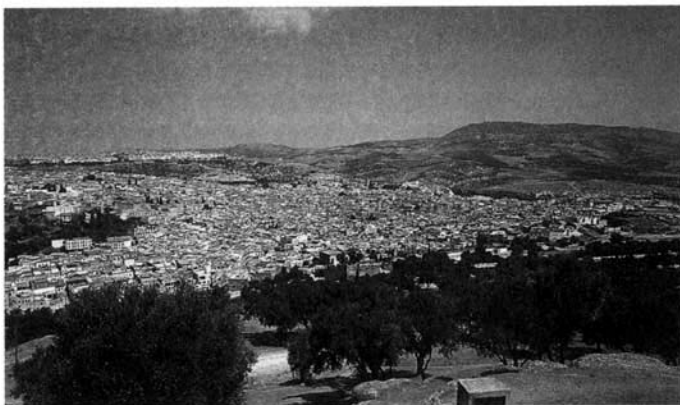
esdevenir sedentaris, els quals acabarien perdent en la ciutat la seva força i frescor. Però també era un dinamisme econòmic, perquè, tot i la base agrícola, els veritables centres de consum eren les ciutats, focus d'elaboració i d'intercanvi de tot tipus de mercaderies, produïdes allà mateix o procedents de qualsevol indret del món islàmic. Dinamismes, l'un i l'altre, abonats per la *hany*, la recomanació, que fa l'Alcorà per a tots els musulmans, de peregrinar a la Meca si més no un cop a la vida.

Així, doncs, estem davant d'una cultura fonamentalment urbana, extraordinàriament urbana si la comparem amb la cultura europea contemporània que, en aquell mateix moment, es trobava en franca ruralització. També per això, l'estudi de la ciutat ens serà de gran ajut per a entendre l'islam.

La ciutat islàmica

La recerca d'aigua, un bé molt preuat pel cos i per l'esperit, la seguretat i la bona comunicació presidien la tria de l'emplaçament. Ben fortificada, molt sovint amb *alcassaba*, petita ciutat dins la ciutat, àdhuc fortificada (ciudadella) al servei del príncep i de la seva fastuosa residència, la concepció que es reflecteix a l'interior de la ciutat islàmica, sigui de nova creació o ja existent, expressa una clara dualitat entre un àrea pública, comercial i religiosa, sempre bulliciosa i plena de gent —majoritàriament homes—, i una extensa i bigarrada àrea privada, silenciosa i secreta —de domini predominantment femení— constituïda pel teixit residencial (MICHELL, 1978).

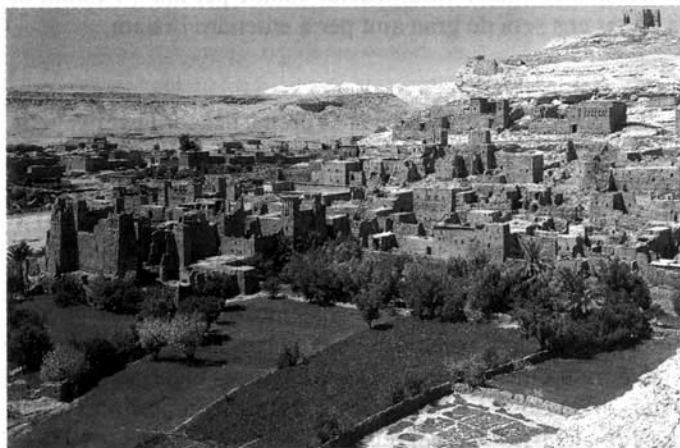
L'àrea pública comença a la mateixa porta principal de la ciutat amb un gran espai buit, una mena de vestíbul urbà, i

Vista general de l'actual medina de Fes al Marroc.
Recinte murallat de l'antiga ciutat i el barri andalusí del segle XIII.

Vista aèria actual del centre urbà de Séjoane a l'Iran.
El suq és flanquejat pel teixit residencial.

Kashba d'Âit-Benhaddou al sud-oest del Marroc,
en l'antiga ruta de l'Àfrica central cap a la Mediterrània.

continua a través del *suq*, itinerari principal d'un o diversos carrers atestats de botigues i parades multicolors. És en aquesta àrea pública on trobem els edificis singulars: mesquites (la *aljama*, la més gran, i altres que corresponen als barris); *madrasses*, centres d'estudi a qualsevol nivell (des de l'escola primària, on s'aprèn a llegir i escriure l'Alcorà, fins als centres d'ensenyament universitari més importants), vinculades a les mesquites o servint de mesquites elles mateixes, perquè tenen una sala d'oració pròpia; *funduqs*, equivalents urbans dels *caravanserralls* amb magatzems i recintes per a reposar i comerciar; altres edificis com la seca o el centre fiscal; i sempre, els banys o *hammams*, una nova versió de les antigues termes romanes, que ara són més utilitzades per a la purificació espiritual que per a la relació social. De vegades es presenta un grup d'establiments comercials agrupats en *basars* o *quaysariyyas*, aquests darrers especialitzats en productes rars i delicats, com ara la seda.

Per la seva banda, l'àrea residencial es trobava organitzada en barris en funció de la procedència geogràfica, ètnica o tribal dels seus habitants; barris, molts amb serveis religiosos i civils (mesquita, banys, etc.) administrats per un consell de notables, però carents d'espais per a la relació social, és a dir, sense places, teatres, etc. Un teixit bigarrat format per habitatges atapeïts, només accessibles a través de petits carrers i carrerons, des dels quals no era possible individuar ni la grandària ni l'estatus de cada casa.

Amb l'esdevenir de l'islam, les antigues ciutats d'arrel grecoromana anaren perdent algunes de les seves característiques i n'adquiriren de noves, i amb el temps s'igualaren amb les de recent fundació, homogeneïtzades unes i altres pels costums i les exigències de la nova cultura. Així, doncs, tot i el manteniment del seu aspecte emmurallat, de la identificació diferenciada dels barris quan la ciutat era gran, dels carrers estrets i de la prevalença del pati interior com a element aglutinador de les estances de l'habitatge, —característiques que ja eren totes pròpies de la ciutat antiga— les ciutats islàmiques, amb molt poques excepcions (com la rodona i ordenada Bagdad, i altres, fruit d'una infreqüent planificació prèvia) perderen la regularitat dels antics traçats, l'ordre entre el teixit residencial i els elements singulars distribuïts en aquest teixit, i la jerarquia de vies i places; tot a canvi d'aquesta major simplificació que encara avui podem veure en les anomenades *medines*, és a dir, en els nuclis antics de les actuals ciutats de l'islam.

La casa islàmica

Les cases tenien un pati central interior, una eixida o un terrat, que actuaven com el cor de la vida familiar, ja que permetien mantenir la fresca de la nit durant el dia, activant de vegades la ventilació a base d'aigua i vegetació. El caràcter d'introspecció que ja tenia la casa grecoromana es veia ara accentuat per les condicions de la cultura islàmica, que fa del cap de família també el cap religiós i, per tant, fa de la família una unitat autònoma en ella mateixa, amb un caràcter reservat que exclou les relacions socials (BURCKHARDT, 1988). Així, l'habitatge preserva el seu interior més profund, la zona de l'*haram* (el domini de les dones i els nens), de l'espai que es troba situat a l'entrada i que consta d'un vestíbul i d'una sala on el cap de casa rep hostes i forasters. Aquí hi ha els elements més importants d'un mobiliari escàs, cosa que resulta lògica si pensem en la polivalència funcional de les estances que serveixen alhora per a menjar, dormir, divertir-se o descansar. A més a més, com que la família islàmica sol evolucionar, en la mesura en què cada home pot arribar a tenir fins a quatre dones, les quals han de ser acollides amb llurs fills a la seva mateixa llar o en el seu entorn immediat, les cases experimentaven un creixement continu.

Podríem dir que la casa islàmica evoca la tenda dels beduïns: separació entre zona pública i privada, espais polivalents, mobles escassos i ús dels coixins, teles i catifes. Així com en l'antiga ciutat clàssica la casa ve disposada en els intersticis d'una trama preconcebuda, on fins i tot l'ortogonalitat d'aquesta pot resultar definidora de la seva morfologia, en el món islàmic la casa conforma la ciutat, i, com la casa, també la ciutat presenta una porta-vestíbul, una zona pública més aparent i una intricada i amagada àrea privada.

Contraposada als factors religiosos i de comportament familiar que els l'homogeneïtzen i els connecten amb les arrels d'Àràbia, la diferent manera de construir els habitatges d'un indret a l'altre del territori està vinculada a la geografia —sobretot quan les condicions climàtiques són dures— i a la història. Així, per exemple, mentre que en àrees de freqüent trànsit de forans els edificis residencials tenen un caràcter més defensiu, en aquelles properes al mar, aquests edificis s'obren a la brisa. En uns i altres, però, els materials emprats o els sistemes de control ambiental (ventilació o calefacció) es presenten lligats a la tradició constructiva i a l'entorn. En definitiva, com és lògic, només podem entendre la història de l'arquitectura en el marc de la història i la geografia de cada indret.

Les cases de la ciutat de San'a, al sud d'Àràbia (Iemen), són altes i amb un llenguatge exterior ben característic.

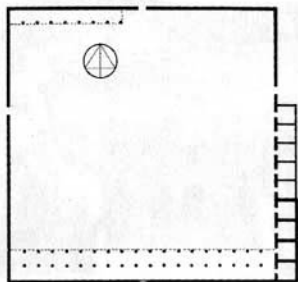

Teixit urbà d'una ciutat de la Vall del Dra'a, al Marroc. Intrincada successió de patis i terrats que fa difícil la individualització dels habitatges.

FITXA 24. LA MESQUITA

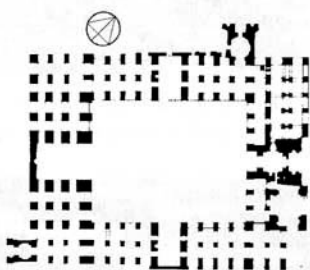
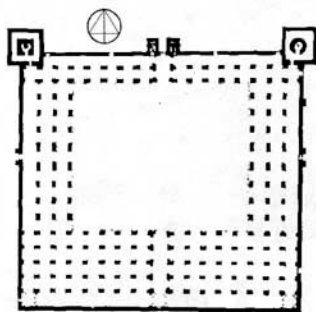
L'oració és un dels cinc pilars en què reposen les lleis de l'islam codificades en l'Alcorà. El musulmà ha d'orar cinc vegades al dia allà on es trobi, però el divendres, que és el dia sagrat, ha de resar en comunitat a la mesquita principal (*aljama*), on rebrà un sermó de l'oficiant o *imam* que sol incloure reflexions de caire social o polític. Des de tot arreu, l'oració es dirigeix cap al santuari de la Meca, el qual es converteix així en centre del món.

La mesquita (de *masjid*, postració) té els seus antecedents en la mateixa casa de Mahoma a Medina, una casa amb un gran pati amb palmeres. L'edifici es construeix entorn de l'eix que l'enllaça amb la Meca. El mur de fons d'aquest edifici és perpendicular a l'eix. Aquest mur, anomenat *qibla* passa l'eix a través del *mihrab*, una espècie de fornícula que significa ca allò més recòndit, paragona-

Casa de Mahoma a Medina, en la qual es podria basar l'arquitectura de la mesquita.

ble al símbol de la presència divina en el cor humà o allò de més bell que hi ha a l'interior de cadascú. La mesquita dels pri-

Dues mesquites diferents: la d'al-Jakim del Caire, hipòstila, i la de Kherman a l'Àsia central, amb iwans i cúpula central.

mers temps és hipòstila, és a dir, de columnes, després canvia i, sobretot a orient, apareixen altres tipus coberts amb voltes i *iwans*. La sala s'anomena *haram* i el pati amb una font per a ablucions és el *shan*. Cada mesquita té una torre anomenada minaret, d'on el *muecin* crida a resar, i un *minbar* que és com una trona, des d'on es llegeix l'Alcorà. A les mesquites més grans hi ha també la *macsura*, oratori del príncep o dignatari. Totes les ciutats tenen la mesquita *aljama* o del divendres i, a més, també n'hi ha als barris. Hi ha mesquites als palaus, a les madrasses, i també hi ha mesquites funeràries.

Arquitectura i construcció en les etapes de l'islam medieval

De la mateixa manera que la casa és en bona part una evolució islàmica de l'anterior casa clàssica, els palaus, els *caravanserralls*, els *ribat* o els *hammam* no són tampoc en el seu origen tipus originals de l'arquitectura islàmica, sinó que provenen de l'arquitectura romana, bizantina i sassànida, però, amb el temps, aquests també aniran tenint un caràcter islàmic.

De fet, l'única arquitectura que es podria qualificar, ja des del seu origen, d'islàmica, és la religiosa, cosa que és normal si pensem en el paper primordial de la religió. De l'arquitectura religiosa hem de parar atenció sobretot en la mesquita (fitxa 24), l'edifici destinat a l'oració dels fidels i a la reunió de la comunitat musulmana, però també en la *madrassa*, escola, universitat i centre de cultura que, a partir del segle X, li és sovint adossada, i en els mausoleus funeraris.

Vegem ara com sorgeixen i evolucionen, en general, aquestes arquitectures religioses i seculares; fem-ho, encara que sigui d'una forma molt resumida, en l'amplíssim marc de la seva geografia i de la seva història, usant una antiga divisió cronològica proposada per Georges Marçais en 1946, tot i que amb posterioritat altres autors com Oleg Grabar o John D. Hoag han anat més enllà.

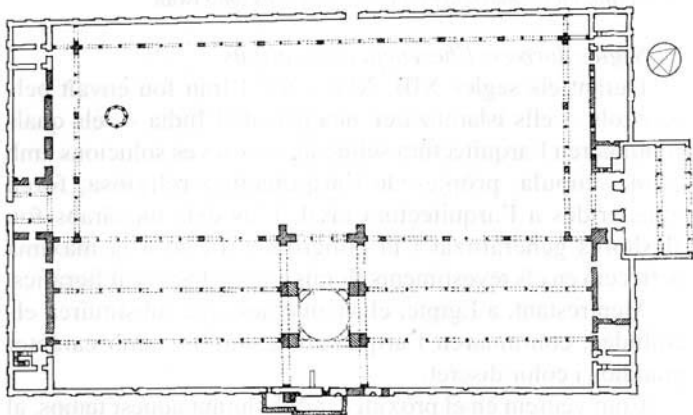
Segles inicials: l'islam unificat

En els dos primers segles i mig, el centre de l'islam es troba en l'àrea del "creixent fèrtil", amb capital a Damasc i després a Bagdad i Samarra. Només l'emirat de Còrdova resta fora del control d'aquell territori on passa i per on passa tot. Aleshores, l'arquitectura islàmica naixent es recolza en els models existents: així, la cúpula de la Roca de Jerusalem és una còpia del Sant Sepulcre, o els palaus senyoriaus com Jirbat al-Mafyar, i tants altres, són herència d'anteriors arquitectures romano-bizantines o persa-sassànides.

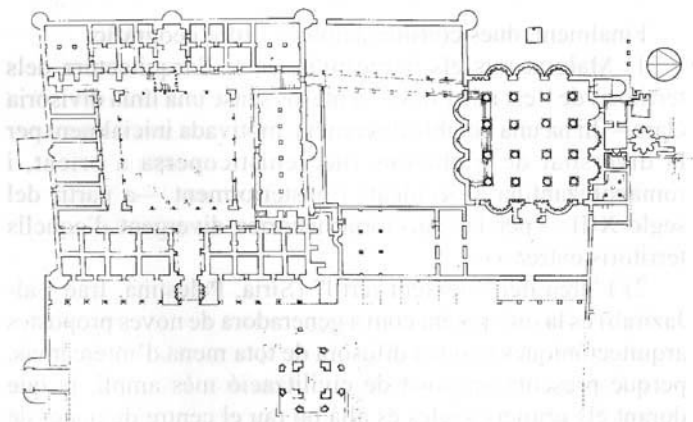
Es conforma el tipus de mesquita hipòstila també com una recreació de la planta basilical cristiana, com podem veure en la Gran Mesquita de Damasc. Es recuperen antigues solucions de l'arquitectura sassànida (fitxa 25), com l'*iwans*, el *bayt* —les quals s'apliquen fonamentalment a l'arquitectura religiosa— o el jardí cruciforme. És també el temps de la formació d'un potent repertori decoratiu, floral i geomètric, en el qual conflueixen —sobre formes clàssiques— els mosaics bizantins, els estucs perses o les ceràmiques esmaltades de l'antiga Mesopotàmia.

La Cúpula de la Roca, de Jerusalem, és un edifici inspirat en l'església cristiana del Sant Sepulcre.

La disposició de les naus, paral·leles a la quibla, en la Gran Mesquita de Damasc, recorda la planta basilical cristiana.

El palau de Jirbat al-Mafyar mostra les arrels romanes de la nova arquitectura. A la dreta, la mesquita.

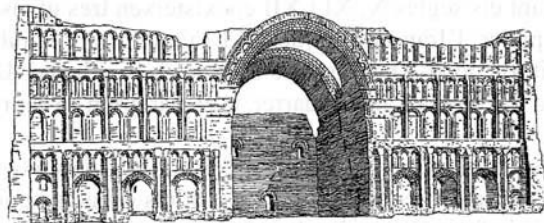
FITXA 25. INFLUÈNCIA DE L'ANTIGA PÈRSIA

A partir del califat abbassí, l'islam, en progressiu contacte amb l'orient, anirà recuperant una sèrie d'elements de l'antiga arquitectura persa. El més important és l'*iwan*, una estructura arquitectònica de planta rectangular coberta només per tres dels seus costats; l'altre es la façana, quasi sempre oberta a un pati i formada per un pla quadrangular flanquejat per dues torres, amb una gran porta apuntada. Tanmateix, la cúpula és una de les tècniques que provenen

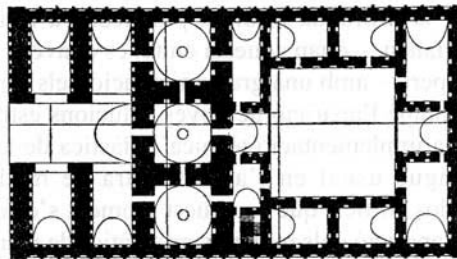
de l'antiga tradició; generalment es tracta d'una cúpula per a no ser vista per fora.

Un altre element de la tradició és el *bayt*, una espècie d'apartament que es repeteix diverses vegades de manera idèntica dins d'un contenidor.

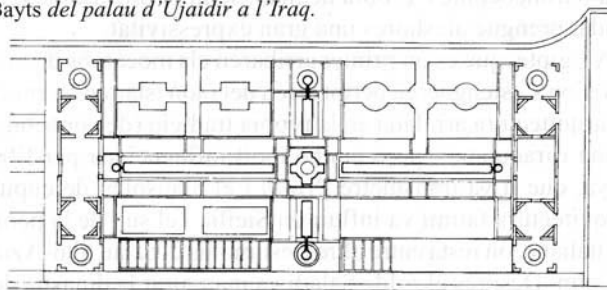
També hi ha el jardí persa o jardí del paradís, un pati amb una sèquia d'aigua que discorre en creu i el divideix en quatre parts, la idea del qual ha estat recollida en molts palaus posteriors.

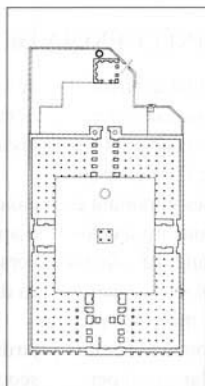
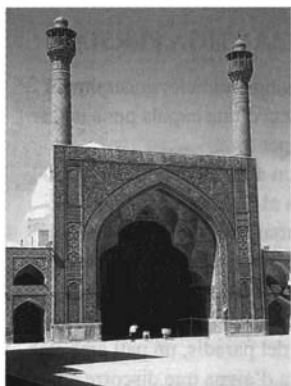
Iwan de l'antic palau de Ctesifon a l'Iraq.

Bayts del palau d'Ujaidir a l'Iraq.

Jardí del Generalife a Granada

Mesquita d'Esfahan. Planta del temps dels seljúcides i vistes parcials del pati interior, on es poden apreciar les solucions amb iwān

Segles centrals: el temps dels tres califats

Durant els segles X, XI i XII coexisteixen tres grans centres de poder: l'Iran turc seljúcida, l'Egipte fatimí i aiúbida i els territoris de al-Andalus amb el Magrib occidental. De tot el que fa referència a aquest darrer, ja en parlarem en el pròxim capítol.

Aquesta fou una etapa notòria per a la difusió dels mocàrabs (fitxa 26). També es difongueren aleshores els arcs apuntats, ja siguin de ferradura o simples.

A l'Iran, l'arquitectura va tenir una gran florida, com es pot notar en la profunda reforma practicada a la mesquita abbassí d'Esfahan —quan aquesta ciutat es convertí en la capital de l'Imperi— amb una gran articulació dels espais, l'ús de l'*iwān* i també l'aparició de noves solucions estructurals, entre altres la implementació tècnica i plàstica de la cúpula, que esdevingué usual en l'arquitectura de madrasses i mausoleus, dos edificis que en aquest moment s'estengueren per arreu, i l'aparició dels minarets prismàtics de planta estrellada o troncocònics. L'obra de maó, sempre profusament decorada, prengué aleshores una gran expressivitat.

A Egipte, que és on primer arribaren els mocàrabs d'orient i des d'on s'estengueren pertot arreu del món islàmic, es produí una arquitectura arrelada en la pròpia tradició (de contribució siriana i iraquiana), però també molt influenciada per l'Iran llunyà, que li va transmetre l'*iwān* i el mausoleu de cúpula. L'arquitectura fatimí va influir en Sicília i el sud de la península italiana, on resta entre altres testimonis el palau d'al-Aziza, a Palerm. Després el soldà Saladí va inaugurar la dinastia dels aiúbides, va embellir el Caire i difongué l'arquitectura egípcia en els territoris conquerits de l'Anatòlia.

Segles darrers: l'herència dels califats

Durant els segles XIII, XIV i XV, l'Iran fou envaït pels mongols —ells islamitzaren una part de l'Índia—, els quals continuaren l'arquitectura seljúcida i les seves solucions amb *iwān* i cúpula, pròpies de l'arquitectura religiosa, foren transferides a l'arquitectura civil. L'ús dels mocàrabs fou aleshores generalitzat i la policromia arribà a la màxima perfecció en els revestiments florals, geomètrics i cal·ligràfics.

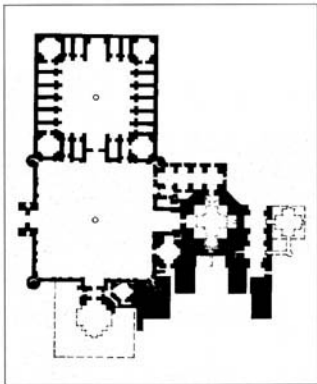
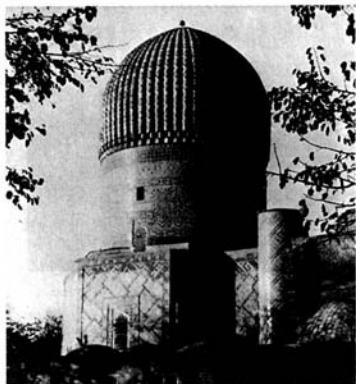
Mentrestant, a Egipte, els mamelucs, que substituïren els aiúbides, continuaren l'arquitectura anterior amb caràcter grandios i color discret.

Com veurem en el pròxim capítol, durant aquest temps, al Magrib i als territoris que resten a al-Andalus, l'arquitectura de nassarites i benimerins emprà a bastament l'ornamentació.

Finalment, dues consideracions d'ordre geogràfic:

1) Malgrat tots els intercanvis, entre l'arquitectura dels territoris de l'est i de l'oest —entesos sense una línia divisòria clara— hi ha una notable diferència, motivada inicialment per la diversitat de tradicions (hel·lenísticopersa a orient, i romanobizantina a occident) i posteriorment —a partir del segle XIII— per la trajectòria històrica divergent d'aquells territoris extrems.

2) L'àrea del “creixent fèrtil” (Síria, Palestina, Iraq i al-Jazirah) és la més potent com a generadora de noves propostes arquitectòniques i com a difusora de tota mena d'intercanvis, perquè presenta un pòsit de civilització més ampli, ja que durant els primers segles és allà on rau el centre de poder de l'islam, i també per la seva mateixa ubicació geogràfica central.

Vista general i planta del mausoleu de Tamerlà, a Samarcanda.

Característiques comunes de l'arquitectura islàmica

Les complexes diferències que es poden deduir d'aquest esquemàtic resum no han d'enfosquir la forta personalitat de l'arquitectura islàmica, sustentada en la lliure circulació d'uns arquetips, que van de la ciutat al palau i de la mesquita al mausoleu, però, sobretot, per una sèrie de característiques comunes que tots els edificis presenten amb independència del model funcional. Entre aquestes, sense voler dir que necessàriament s'hagin de donar totes alhora, podem esmentar les següents:

a) Molt sovint, la concentració interior de què hem parlat quan ens hem referit a la casa, la trobem també en els edificis de l'arquitectura monumental. Les cares més vistents solen estar en els espais interiors i ben poc al carrer, des d'on pot resultar fins i tot difícil identificar els edificis.

b) Els espais —concebuts sense gaire preocupació per la seva funció— són, freqüentment, una composició d'altres espais més reduïts, implantats sense jerarquies axials ni centres focals i amb una certa tendència a la repetició: patis, *iwans*, *bayts*, són encabits en funció de la capacitat del contenidor. Aquesta tendència a la repetició és encara més palesa si parlem dels elements arquitectònics: arcs, cúpules, pòrtics, i esdevé pràcticament obsessiva en l'ornament i en l'acabat.

c) Amb relació a occident, podem parlar sovint d'una "altra" monumentalitat, basada més en el refinament que no pas en la grandiloqüència, amb un clar desig de desmaterialització i menys interès per allò tectònic. Des d'un punt de vista tècnic, això porta a una major atenció per l'acabat que no pas per l'estructura, a una major preocupació per la pell que no pas

pel cos, sovint revestit, encara que sigui amb efímers elements tèxtils.

d) Així doncs, l'obra d'estructura, els murs i els sostres, es fan segons la tradició de cada territori. En canvi, com que la pell mereix una atenció preferent, les tècniques d'acabat viatgen molt més d'un indret a un l'altre del món islàmic per a homogeneïtzar significats i vincular continguts.

e) S'ha dit que en l'arquitectura islàmica hi ha una preferència pels materials pobres; tot i això no hi ha una renúncia al luxe o a l'aparença de riquesa. L'arabesc —els ataurics, la llacera i la cal·ligrafia—, que qualifica la superfície; els mocàrabs, que a més endolceixen les convexitats de l'espai, presenten sovint un aspecte esplendorós, amb un dibuix, una policromia i una textura afaiçonades per a treure el màxim partit de la llum.

f) Símbol de la unitat divina, la llum forta del sud és atrapada, conduïda, reflectida, tamisada, acariciada i domesticada pels artilugis de l'arquitectura islàmica: diafragmes, gelosies i plans reflectants, que juguen amb totes les intensitats de l'ombra, en les distintes hores del dia.

g) L'aigua, sempre necessària per al cos i l'esperit, associada al jardí que recorda el Paradís, quieta o arissada en làmines reflectants, musical i sorollosa quan és fluent, es fa imprescindible en un univers multicolor de plantes, flors i fruits, peixos i ocells.

h) I encara tenim els vidres, els metalls, les teles, coixins i catifes, els perfums i la música, avui quasi sempre absents en els edificis que han arribat fins a nosaltres.

Tot plegat acosta l'arquitectura islàmica a la seva extraordinària i fantàstica literatura, com ens mostra aquest fragment del segle XIV escrit per al-Nuwayri, a propòsit del temple de Salomó: "Salomó va construir el temple amb marbre blanc, groc i verd; les seves columnes eren de cristall de roca transparent, encastades de valuoses pedres precioses. El sostre tenia incrustacions de perles, zircons i altres gemmes. A terra hi va posar lloses de turquesa. I no hi va haver aleshores altre edifici més radiant ni lluminós que aquell temple, perquè brillava en la nit com la lluna plena". O aquest altre, del segle IX, on el poeta abbassí al-Buhturi, descriu el bassal d'aigua d'un palau de Samarra: "sembla com si fos un paviment de cristall. Cap a ell llisquen els corrents d'aigua com cavalls allerats, és plata blanca derretida que es fon en els lingots, però, quan el vent bufa al damunt seu, es converteix en cuirassa brunyida; quan la cobreix el sol, riu; quan cau la pluja, plora; quan les estrelles s'hi emmirallen, esdevé el firmament..."

FITXA 26. L'ORNAMENTACIÓ ISLÀMICA

En el repertori ornamental islàmic hem de distingir l'arabesc, els mocàrabs i l'escriptura.

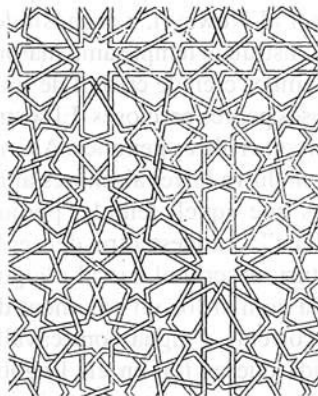
L'arabesc

L'arabesc és un ornament superficial geometritzat de figures entrelaçades.

Hi ha dos tipus d'arabesc: el de formes vegetals, més o menys estilitzades, anomenat *atauric*, i el que és pura geometria, generalment conegut per *llaceria*.

Evolució formal de l'arabesc. Estilització progressiva d'un motiu de l'ornamentació clàssica.

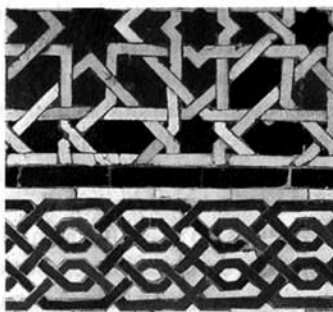

Els dibuixos geomètrics sempre parteixen del cercle.

La forma de l'arabesc és independent del material; efectivament, hi ha una transposició de les mateixes formes en distints materials: pedra, ceràmica, estuc, mosaic, fusta, metall, ivori, vidre o teixit, però l'empremta del material és molt gran, perquè la seva naturalesa i la dificultat de treball li donen les diferents qualitats de l'acabat, la grandària, el color, la textura, la lluentor, etc. Tot això fa que les aplicacions resultin molt diverses malgrat la semblança de la forma.

Llaceria sobre metall i sobre fusta en les portes.

Llaceria de rajola de València.

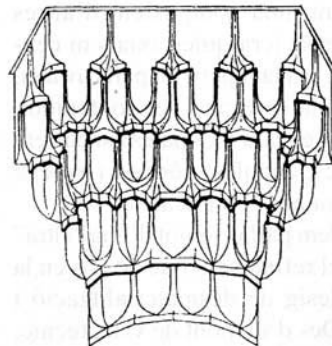

Atauric sobre pedra d'un palau de Còrdova.

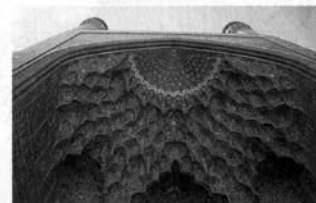
Els mocàrabs

Els mocàrabs són agrupacions i combinacions geomètriques de petites fornícules, prismes en forma de superfície cònca, que permeten la transició gradual i exacta entre una corba i una recta, entre un pla i un volum.

Els mocàrabs són realitzats en pedra, fusta o, molt sovint, en guix. Tallats o emmotllats poden ser emprats també en formes lineals o com a revestiment de superfícies corbes.

Mocàrabs en un capitell.

Mocàrabs de ceràmica en un iwan d'Esfahan.

Mocàrabs de guix en un arrambador de Granada.

L'escriptura

L'escriptura àrabica pretén donar forma visible a la paraula revelada de l'Alcorà. La més coneguda és la cúfica (procedent de al-Kufah), però la lectura d'aquestes escriptures no és gens fàcil.

وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Esctura cúfica: "wa la galiba illa-llah" (no hi ha altre vencedor sinó Allàh).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Esctura magribí almohade: versicle de la sura al-Nisa.